

Också kunskapspolitik har följder

WALTER FORTELIUS

Historiens kändaste historiker är tveklöst Erich Maria Remarques fiktiva folkskollärare i *På västfronten intet nytt*. Gubben Kantorek, som från småstadens trygghet hejar på sina elever att frivilligt rycka ut i första världskriget, kan rentav ses som en allmän uppfattning av vad en historielärare är – och följaktligen också av vad Historia är.

Det är intressant att notera att två krav på förhand måste godtas för att uppfattningen skall bli begriplig; kravet att i viss mån leva som man lär samt (vilket intresserar oss mera i detta sammanhang) kravet att utlärard historia bör återge verklighet. Så som fortsättningen av romanen visar är det ju uttryckligen oförenligheten i Kantoreks framställning av kriget och livet i löpgravarna som ger huvudpersonen känslan av att ha blivit lurad och riktar hans avsky mot den bedräglige lektorn.¹

Motiveringen för nidbilden av Läraren utgör utgångspunkten för denna artikel om historikern i samhället och kan formuleras på följande sätt: Den sannolikt allmännaste bilden av historikern (och historia) härstammar från skolundervisningen och dess kärna består i uppfattningen att historieundervisning är en morallära som demonstreras med sanna historiska exempel.

Tanken är inte helt oriktigt tänkt. Tvärtom kan man hävda att denna inställning till historia alltid varit förhärskande och att senare tiders tillägg (upplysningfilosofins undervisningsprogram förverkligat i nationalistisk skolundervisning) endast berör morallärens innehåll – inte alls syftet med historieundervisningen.

Enligt detta synsätt framstår det fullt följdriktigt att historieundervisningen legitimerar status quo genom att använda sig av officiella värderingar. Lika följdriktigt tar maktkritik lämpligen sats från den hypermoraliska beskyllningen: "Lögn! Historien utspelas på ett helt annat sätt än ni påstår". Synsättet förklarar också hur lärda som tvistar om en så ytterst osäker kunskap som den historiska likväl kan gå ut med tvärsäkra påståenden om sann och falsk kunskap. Säkerheten gäller de värderingar genom vilka historien skall genomlysas och inte sanningsvärdet i de utbytbara demonstrationsexemplen.

Vidare är det självklart att om historia är morallära så måste den historiska kunskapen vara relevant också för förklaring av nutid och fram-

¹ Det är den här aspekten i Kantoreks undervisning som gör det befogat att behandla klassläraren som historiker. Glorifieringen av kriget framställs ju som riktig historia.

tid. I så fall blir historikerns roll i samhället att ständigt demonstrera dessa kopplingar och uttolka deras innebörd.

Det brann ljus i det lilla rum, där gamle Porteus sitter och läser till långt in på småtimmarna. När jag knackade på ytterdörren kom han traskande som vanligt, med pipan i munnen och fingrarna i en bok, för att veta var han var.

Sett på det sättet kan historikersamfundet aldrig förenas av en speciell politisk värdering, för samtidigt som dessa ständigt växlar i både tid och rum kan de alla ständigt legitimeras av en kunnig historiker. Det som förenar historiker blir endast övertygelsen att världen kan förstås och förklaras med hjälp av historisk kunskap. Men eftersom morallärer är samhällsbevarande är det naturligt att tyngdpunkten i historieundervisningen blir konservativ.

Positivt sett samlar den konservativa historiesynen kunskap på ett meningsfullt sätt. Och då denna kunskap ständigt kan upprepas, specificeras och förbättras av nya historiker har historiesynen i tiden formats till historikersamfundets stora tradition. Denna maktlegitimerande tradition utgör mänsklighetens traditionella sätt att se historien och stöds av det tidlösa historikersamfundets historieskrivning.

Han är mycket gästfri på det rätta sättet, alltid beredd att ta emot en och prata vid alla tider på dygnet, har alltid dryckesvaror till hands. (...) [det gör gott att ibland få komma] till en ungarlsatmosfär (...) den överlägsna Oxfordkänslan av att ingenting betyder något utom böcker och poesi och grekisk skulptur, och att ingenting som är värt att tala om har hänt sedan vandalerna härjade Rom – ibland är också det en lisa.

Negativt sett medför maktlegitimerande synpunkter på historien ofta ovilja eller oförmåga att se vissa historiska realiteter. Detta tar sig bland annat uttryck i okänslighet för andra former av mänskligt lidande än de makthavandes. Och eftersom denna historiesyn är den rådande har den också metodologiska följder.² Det är rent av möjligt att en sådan enögdhet uppfattas som en nödvändighet av karriärinställda historiker. Det är

² På seminariet "Historikern och samhället" gav Lena Törnblom ett exempel på en liknande idé genom att påpeka att "i början av 1500-talet skrev Olaus Petri sin regimkritiska *Svenska krönika* – och vi vet ju alla hur det gick för Olaus Petri och detta historieverk, som var ett huvudbevis i rättegången mot honom".

skäl att hålla i minnet att konsekvent medmänskliga synpunkter på historien varit ovanliga bland framgångsrika finländska akademiker sedan Edward Gyllings dagar. Det vill säga sedan den tid då tanken att historieanalys skulle användas till att hjälpa orättvist behandlade människor, såsom torparna, var i omlopp.

Metoden: vad tyckte farfar om detta?

Fortsättningen blir knepigare. Historikersamfundet är nämligen i allmänhet också överens om att historievetenskapen bör eftersträva en sann historia och att utlärnningen av historia bör ha detta mål i sikte.

Vi fäster blicken på grundundervisningen i historia, skolundervisningen som lär ut en objektiv historia trots att ingen vet hur den ser ut.³ Som bekant är resultatet av den orimliga målsättningen att man samtidigt försöker lära ut sann kunskap om historien och hur eleverna skall tänka historien. Slutresultatet är därför givet, vi lär oss av de av våra historielärare som gör undervisningen begriplig genom att tolka historien med hjälp av sina egna värderingar. Vad vi lär oss är sedan en helt annan sak.

[Vi] befinner oss på gemensam mark när det gäller oanständiga historier. Det är det enda moderna han bryr sig om, fastän de, som han alltid påminner mig om, inte är moderna. Han är ganska pryd av sig, berättar alltid en historia liksom beslöjat. (...) Gubben Porteus har fotografier av väggmålningar i Italien som kan få en att hicka.

Men målet var ju sann kunskap, inte vissa värderingar. Hur skall problemet lösas? Kanske så här: Om historia huvudsakligen är morallära bör historieundervisningen i främsta hand riktas på att uppmärksamma eleverna på detta faktum. Undervisningen gäller då främst vilka olika syner på historien som återspeglas i historieskrivningen och vilka följer vissa sätt att se på historien har för historieanalysen.

I praktiken kunde ett sådant program t.ex. förverkligas genom att historieundervisningen tog fasta på den nationalistiska historiens nyckelpunkter. För Finlands del skulle det bli helt traditionella frågor typ

³ Ett historieverk man motser med spänning är en utredning av förhållandet mellan akademiker och lärare inom historikersamfundet. Ytligt betraktat tycks ju relationen vara den att "akademikern" sagt "problemet är olösligt", klappat "läraren" på huvudet och flytt fältet. I Finland har problemet säkert att göra med utkristalliseringen av en "objektiv historievetenskap" ur lärostolen för historia och moral under 1800-talet. Rainer Knappas tackas för sistnämnda synpunkt.

de svenska korstågen, klubbekriget, förryskningspolitiken i storfurstendömet, inbördeskriget – frihetskriget, självständigheten o.s.v.. Undervisningen skulle bestå i att framföra hur historiker vid olika tidpunkter uppfattat dessa frågor⁴ (och oundvikligen också spekulationer om varför uppfattningarna har varierat). Metoden kunde enkelt utsträckas till vilket område⁵ och vilken fråga som helst. Slutligen skulle en sådan undervisning på ett tacknämligt sätt understryka att också moderna historiker ohjälpligen tolkar historien genom sin samtids föreställningar.

Betraktat strikt analytiskt ser idé- eller mentalitetshistoria ut att bestå i att historikern jämför sin samtids uppfattningar (eller mera krasst uttryckt; sina egna uppfattningar) av en förfluten tid med en annan tids uppfattningar av samma förflutna tid under det att självuppfattningar av denna förflutna tid också beaktas.⁶ Enkelt eller hur? I synnerhet när man därtill håller i minne att kunskapsförmedling är en kvalitativ konst och inte en kvantitativ, såsom alla som läst tre böcker väl vet.

Är det en rimlig förhoppning att se en dylik skolundervisning? Kanske inte. Redan bland akademiker är frågorna om de historiska värdena eldfångda. Vi minns väl historikerfejden om Heikki Ylikangas omvärdering av klubbekriget.⁷ Så här i efterhand kan tvisten sammanfattas i att det var helgerån att skriva en historia där varken Klas Fleming eller Jaakko Ilkka omstrålas av en nationalistisk hjältegloria. Den

⁴ Historiografisk idéhistoria som historieundervisningsprogram finns färdigt uppdragen i läroböcker för studenter i det pluralistiska Indonesien. Som exempel kan nämnas Soedjatmoko, M. Ali, G.J. Resink & G. McT. Kahin (eds.), *An Introduction to Indonesian Historiography* (Cornell University Press 1965, Ithaca) och H. Soebadio & C.A. du Marchie Sarvaas (eds.), *Dynamics of Indonesian History* (North Holland Publishing Company 1978, Amsterdam).

⁵ Också vid popularisering av idéhistoria i massmedierna kunde perspektivet enkelt begagnas. På detta friare fält slås man av hur t.ex. god science-fiction, som alltid bygger på ett eller flera kristallklara historieanalytiska koncept, kunde utnyttjas. För att ta ett självväldigt exempel: den mäterliga demonstrationen av innebörden i det faktum att vatten förenat medan land skiljt åt i historisk tid i Matti Klinges *Muinaisuutemme merivallat: kuvitettu historiallinen luonnos* (Otava 1989), sv. *Östersjövalden: ett illustrerat historiskt försök* (Söderström 1989). Denna åskådliggörande är speciellt förkrossande för den allmänna "nationalistiska geografibilden", där moderna gränser åtminstone implicit projiceras tillbaka till en forntid bortom historien. Historiestudenten noterar med förtjusning användbarheten i den analysmetod som ekonomiska historiker utarbetat för att förstå Östersjöhandelns struktur.

⁶ Carl Fortelius tackas för den här synpunkten.

⁷ Den hätska fejden har lämnat mera väluppfostrade spår i de historiska tidskrifterna, men argumenteringen och det stundom uppdykande emotionella övertrampen avslöjar också här hur hårt uppskruvad sinnestämningen var. Se *HAIk* 1978, s.68-82, *HTF* 1978, s. 323-339, 371-376, 449-451, *HAIk* 1979, s. 230-235, *HAIk* 1980, s.74-75, 99-127.

rådande nationalistiska historiesynen har nämligen enbart brottats med problemet att förse bägge kontrahenter med hjältegloria.

Är förhoppningen om en dylik historieundervisning då helt orimlig? Måhända inte. Antalet historiografiska och idéhistoriska historieböcker har ökat kraftigt⁸ under de senaste åren. Under 1980-talet gavs systematisk undervisning i dessa ämnen vid bland annat den svenska lärostolen i historia vid Helsingfors universitet och vid Uleåborgs universitet upprättades en professur i idéhistoria. Kanske är det så att när det av ideologitaktiska hänsyn dominerade 1900-talet går mot sitt slut så öppnas nya möjligheter för återupplivandet av en sanningssökande historievetsenskap?

Han läser aldrig en modern bok, vägrar att lära sig titlarna på dem, ser aldrig åt någon annan tidning än The Times och talar med stolthet om för en att han aldrig har varit på bio.

De vises sten – ett kommunikationsproblem

Från idétaktik kommer man lämpligen in på ämnet offentlig historia eller historikern i massmedierna, en mycket viktig fråga för historikern i samhället.

Ur en idealistisk synvinkel är det mera som förenar än skiljer vetenskapare och journalister. Bägge grupper är arvtagare till den positivistiska drömmen om spridandet av sann kunskap. Detta demonstreras enkelt genom det faktum att "järnregeln" för god journalism, som kräver att frågorna; vad, var och hur⁹ besvaras i nämnd ordning, liksom regelns mera utdrygade form; vad, var, när, hur och varför är lika tillämpbar inom vetenskapen.

⁸ Som exempel vill jag nämna Pekka Ahtiainen et al, *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta* (WSOY 1990), Jukka-Pekka Pietiäinen, *Onnellinen Sisyfos ja muita kirjoituksia 1980-luvulta* (Valtion Painatuskeskus 1990) och Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia* (WSOY 1989), vars idéhistoriska program ypperligt framgår vid en jämförelse med Risto Alapuro et al, *Suomalaisen sosiologian juuret* (WSOY 1973). Slutligen vill jag nämna Juha Sarsila, *Historian väärennöksiä ja väärentämisen historiaa. Johdatus motiivitytölogiseen tarkasteluun*, (Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 13, Tampere 1987), ett verk där redan företalet klargör dess idéhistoriska betydelse i 1980-talets Finland. Den historiker som gör en täckande sammanställning av böcker kring idéhistorisk historiografi i Finland utför en viktig kulturgärning.

⁹ Frågan "hur?" är synnerligen intressant då varje skicklig yrkesutövare med hjälp av den kan besvara frågan "varför?" utan att uppge de värderingar som svaret egentligen kräver.

Men det finns också grundläggande skillnader mellan journalister och vetenskapare som ständigt gör sig påmind. Journalisten arbetar under ständig tidspress medan vetenskaparen i princip bör kunna ta sig den tid som behövs för sitt arbete. Av vetenskaparen förväntas framförallt sanningsenlighet medan journalister avkrävs klarhet, "lättfattlighet", i sin framställning. Där journalisten kan skapa sin karriär genom att hinna först med en nyhet men sällan vinner pris för en noggrann kontroll av braskande uppgifter kan vetenskaparen skada sin karriär genom att lägga fram sensationella rön ifall den grund de vilar på senare visar sig vara bräcklig.

Däremot finns det ingen egentlig skillnad mellan grupperna då det gäller relationen till myndigheterna, bägge grupper är i sista hand helt beroende av samhällets maktägande för sin utkomst. Få nyheter eller moraliskt vägledande berättelser från dessa grupper får offentlighet innan de passerat genom ett stort antal mellaninstanser.

Samtidigt drabbas bägge grupper (men främst journalisten) av en censurform vid sidan av den politiskt betingade. Många av de förändringar ett budskap genomgår innan det når offentligheten i form av ett radio- eller TV-program, en artikel eller en bok beror helt enkelt på att någon i den långa osynliga kedjan av editörer som förmedlar budskapet har "förbättrat" det genom ett personligt tillägg. Alla som sökt offentlighet känner väl till de många märkliga förändringar ett budskap kan genomgå innan de når allmänheten. Detta är en ofta förbisedd egenskap av masskommunikationssamhället.

Jag är rätt förtjust i hans Oxfordsätt att säga "odrägligt", och det roar mig, år 1938, att finna någon som protesterar mot en radio i huset. Porteus travade fram och tillbaka på sitt vanliga frånvarande sätt, med händerna i kavajfickorna och pipan i munnen, och så gott som omedelbart hade han satt i gång och pratat om någon lag mot musikinstrument som stiftades i Aten på Perikles tid.

Inom huvudgrupperna journalister och vetenskapare finns sedan undergrupper såsom redaktörer och fackhistoriker med egna speciella motståndningar. Dessa kan belysas genom att studera en välkänd roll för historikern i massmedierna; expertuttalanden i samband med telegramnyheter. Själva kombinationen leder till en konventionell uppfattning av historikern i nyheterna som ett orakel som drygar ut dagens nyhet med att på under en minut besvara frågor i stil med: Vad tänker stormaktsledarna?, Bli det världskrig? Är islam en ond religion? Vad händer det i Baltikum?

"Det är sant ty så säga vi alla!"

Denna arbetsfördelning döljer en intressant motsättning, nämligen att nyhetsredaktören har övertagit rollen av läraren av moralhistoria men avstått den svåra rollen att förutspå framtiden med hjälp av historiekunskap till fackhistorikern.

Det är rätt uppenbart att telegramnyheterna har erhållit en tilläggsfunktion till sitt ursprungliga syfte, som är att tillhandahålla näringslivet relevanta uppgifter om händelser som kan påverka handel och investeringar. D.v.s. informera om krig, (flyg)olyckor, katastrofer, terror, strejker, parlamentsval (vann högern eller vänstern?), handel och börs-kurser samt slutligen också den fråga som antagit en ekonomisk betydelse framom andra: Miljöförstörelsen.

Denna nya funktion demonstrerades speciellt tydligt i början av kriget vid Persiska viken då idén om att telegramnyheter skall sändas en gång i timmen definitivt slog igenom i Finland. I dag vet vi alla att idéns genomslagskraft till stor del berodde på det amerikanska TV-bolaget Cable News Network, d.v.s. CNN, men det kan ändå vara värt att dröja ett ögonblick vid frågorna om vad denna idé är och varför den är så slagkraftig.

Telegramnyheternas nya funktion är en blixkundervisning i historia (i en ofta godtycklig form) som klart konkurrerar med skolans historieundervisning.¹⁰ Jag är faktiskt beredd att med stöd av fem års erfarenhet i att skriva telegramnyheter på Rundradions Text-TV hävda att alla nyheter som är begripliga är fotade på ett påstående om hur man bör förstå historia. Nyhetsframställningen är betraktad ur det perspektivet en modern form av moraliserande historieundervisning där det klart framgår vad som är rätt och vad som är fel.

En viktig och angelägen roll för historikern i massmedierna i dag skulle därför vara att fästa uppmärksamhet på det faktum att blixthistorian som "tolkar" nyheterna till sin kvalitet ofta är en mycket dålig historia som i sista hand baseras på samma grumliga uppfattning om historia som den som lärs ut i grundskolan.

Historikern i massmedierna borde driva en målmedveten upplysningskampanj för att fästa allmänhetens uppmärksamhet vid att nyheternas historiska bakgrunder är en del av den förhärskande mänskliga traditionen av hur historiska händelser skall förstås, inte historieanalys.

Men eftersom telegramnyheternas (moralhistorians) funktion är att undervisa hur händelser bör uppfattas skulle en sådan målmedveten upplysningskampanj tyvärr motarbetas av en betydande del av nyhetsredaktörerna. En seriös framställning av den osäkra historievetenskapen skulle ju beröva dessa redaktörer ett av deras viktigaste arbetsredskap,

¹⁰ Urban Fellman tackas för den här synpunkten.

de överhistoriska historieanalyserna som inte kräver något som helst studium av aktuella historiska händelser.

Låt oss ännu återvända till det som, med rätt eller orätt, kommit att uppfattas som själva symbolen för slarvigt underbyggda nyheter, CNN. TV-bolaget inrymmer en intressant möjlighet för ambitiösa fackhistoriker.

Den otroliga framgången för Ted Turners bolag kan förklaras av CNN:s kombination av blixtsnabba nyhetssvep från hela världen – en gång i timmen dygnet runt – och lanserandet av en ny form av nyheter; rikligt med utrymme till världens statsmän att i direkta TV-sändningar tala till varandra - och naturligtvis till CNN:s tittare.

Den kanske mest geniala idén i CNN är detta sätt på vilket nackdelen med dygnet runt nyheter har vänts till en fördel. Sändningar dygnet runt skapar obönhörligen tomrum. Detta tomrum har CNN fyllt genom att ge politiker möjlighet till ocensurerade inlägg. Men dessa politiker utgör bara den ljusstarkaste delen av lösningen. Den som sett CNN har kanske undrat över varför en så stor del av sändningstiden fylls av oändliga paneldebatter där experter uttalar sig i de mest varierande frågor. Man behöver inte undra, bland det billigaste som finns är experter som erbjuds direktsänd offentlighet i TV.

Här finns med andra ord en möjlighet för debattglada historiker. Den nyaste mediaformen har lika rymligt med tid som radion för den som lyckas övertyga mediets ägare att han har något att säga. Om historikerna lyckas övertyga herrarna över denna framtida form av massmedia att de är värda att lyssna på, kan de axla ett viktigt samhällspolitiskt ansvar. Helt enkelt genom att sprida kunskap om vad historisk kunskap är och hur den kan användas samt hur den inte kan användas – på sina egna villkor.

Till slut, mitt under det han sade något, insköt jag "Säg mej, Porteus, vad anser du om Hitler?"

"Hitler?, Den där tyska figuren? Käre vän! Jag anser ingenting om honom. (...) Jag kan inte se något skäl att fästa avseende vid honom. En ren äventyrare. Såna människor kommer och går. Efemära, rent efemära. (...) Käre vän! Det finns inget nytt under solen."

Jag försökte förklara för honom vad jag hade upplevt när den där lilla karlen höll sitt föredrag, och vad för slags vision jag hade fått av onda tider som stundar, men han ville inte lyssna. Upprepade bara att det inte finns något nytt under solen. Till slut plockade han fram en bok ur hyllan och läste upp ett stycke för mig om en grekisk tyrann någon gång före Kristus som sannerligen kunde ha varit Hitlers tvillingbror.

Tyvärr kvarstår problemet att en betydande del av redaktörerna inte är intresserade av historia. De hör till den allför stora del av historikerna som är intresserade av att undervisa allmänheten hur den bör tänka. Och utmärkande för denna undervisning är att den så ofta går stick i stäv mot det mesta av vad som kan uppfattas som historievetenskapligt rimliga bedömningar. För att förändra sättet historieanalys används inom massmedierna borde sättet historia undervisas på tänkas om.

Sakkunskapens olidliga lätthet

För att belysa denna koppling skall jag tangera en intressant del av nyhetsövervakningen av kriget vid Persiska viken i TV, historikern som expert på islam. Vi finländare mötte nästan enbart denna form av expertis i skepnad av experter som försökte besvara frågan om sambandet mellan Iraks president Saddam Hussein och världsreligionen islam. En hastigt titt på vårt västra grannland visar att den expertis som uppträdde i Sveriges TV gav betydligt mera nyanserade och kanske också insiktsfullare svar på frågan hur islam kom att vävas in i ett av 1900-talets många krig.

Det finns orsaker till detta. I all korthet kan man konstatera att det åtminstone under de senaste tjugo åren har satsats mycket pengar på kunskap om islam i Sverige. Delorsaker är bl.a. det svenska näringslivets intresse för handel med Mellanöstern och de muslimska invandrarna i Sverige. I Finland har det inte gjorts någon motsvarande satsning på kunskap om islam – och det har fått den rätt självklara följden att det är rätt tunnsått med sådan kunskap.

För att exemplifiera detta kan nämnas att professorn i arabiska, Heikki Palva, i Finland ständigt fick träda fram som expert på modern politisk och militärpolitisk historia i Mellanöstern. I Sverige innehades motsvarande roll av Jan Hjärpe, professor i islamologi, med direkt inriktning på kunskap om islams moderna historia.

En vidare följd av denna skiftande kunskapsprioritering kan beskådas i typen av frågor som dessa experter besvarade. I Finland frågade TV-redaktörer Palva om islam är en ond religion och ifall man kan förvänta sig ett oändligt heligt krig mot västvärlden. I Sverige frågade TV-redaktörer Hjärpe om orsaker till kriget vid Persiska viken. Det är rätt uppenbart att Sveriges målmedvetna satsning på kunskap om Mellanöstern bl.a. har lett till att de finländska och de svenska redaktörerna äger olik mängd kunskap – och därför ställer olika slags frågor.

Ett angeläget ärende för historikern i TV vore att att framhålla att *också kunskapspolitik har följder*. Om det inte investeras i kunskap på vissa områden så hjälper det inte att visa bilder i TV, kommentera och

låtsas att en sådan kunskap ändå existerar.¹¹ Om expertis på dagens Mellanösternpolitik inte finns att tillgå är det faktiskt en dålig lösning att försöka bluffa sakkännedom. Lika angeläget vore det att framhålla att ingen kunskapspolitik i världen kan svara på utmaningen från massmediernas osystematiska behov och bruk av historisk kunskap eftersom verklig expertis enbart följer efter systematisk planering och intensiva studium.

En annan kunskapspolitisk följd kan beskådas i relationerna mellan historiker och nyhetsredaktörer. Medan historiker tenderar att förhålla sig skeptiskt och konservativt (i betydelsen att kravet på kvalitet betonas) till nytolkningar av historia prioriterar redaktörer nyhetselementet i tolkningarna och tenderar att favorisera radikala (i betydelsen enkla och därför ofta mindre väl underbyggda) synpunkter.

Orsaken till denna skillnad kan uttryckas så att redaktören på basen av skolans historieundervisning utgår från att ett nytt historieverk måste innehålla en helt ny historia - varför skulle den annars ha skrivits, allt är ju redan känt.¹² Historikern vet däremot att historien aldrig blir slutskrivnen och tenderar lätt att betrakta sensationella påståenden (i synnerhet om de finns på pärmen) som ett tillåtet försäljningsknep för svårsåld fackhistoria utan direkt relevans för verkets historiska värde.

Eftersom historikern i detta fall faktiskt utnyttjar sin verkliga expertis skulle det vara lyckligt om han kunde föra ut den via nyhetsbolag typ CNN. I direktsända debattglada program kunde han fästa allmänhetens uppmärksamhet på att vetenskapspolitik får följder och på skillnaden mellan historia som kunskapskälla och historia som propaganda.

¹¹ Jag vill påminna om att diskussionen gäller telegramnyheternas "instantmoral". Rundradions journalister har med tiden fått fram ytterst goda bakgrundsanalyser av kriget vid Persiska viken, men det ändrar inte på det faktum att bristen på kunskap under själva kriget återspeglades i bristen på urskiljningsförmåga i nyhetsförmedlingen.

Sambandet mellan bakgrundskunskap och urskiljningsförmåga kan åskådliggöras med ett konkret exempl. Michael Carpelan (TV-Nytt) ersatte omdömeslöst analys med krigspropaganda under kriget vid Persiska viken, men presterade helt makalösa analyser under det sovjetiska kuppförsoket i slutet av augusti. Genom kuppförsoket kan vidare det faktum att bakgrundskunskap inte automatiskt ökar urskiljningsförmågan belysas. Det förefaller som om Finlands utrikespolitiska ledning skulle ha visat sig oförmögen till en realistisk bedömning av kuppens möjlighet att lyckas, trots att dess bakgrundskunskaper måtte vara lika gedigna som Carpelans.

¹² Niklas Kullberg tackas för den här synpunkten.

Jag känner hur det sker. Jag kan se kriget som är på väg, och jag kan se efterkrigstiden, livsmedelsköerna och hemliga polisen och högtalarna som talar om för en vad man skall tänka och tycka. (...) Det finns miljoner andra som jag. (...) alla har de en känsla av att världen har råkat i olag. De känner hur saker och ting brister och sjunker samman under deras fötter.

Valet av verklighet – en fråga om moral

Man kan mena att då t.o.m. den nyaste formen av TV-nyheter (ofta beskylld för att vara direkt kunskapsfientlig) inrymmer så intressanta öppningar för spridandet av en förnuftig bild av historisk kunskap, så borde historiker kanske i högre grad än i dag fråga sig hur de kan utnyttja TV:n – och inte nöja sig med att konstatera olika sätt på vilka TV:n utnyttjar dem.

Sett ur den synvinkeln blir frågan om den historiska expertiskunskapen i massmedierna en enkel moralfråga för historikern i samhället. Han behöver bara välja mellan trohet gentemot ett abstrakt kunskapsideal och möjligheten att personligen lysa offentligt i egenskap av allvetare.

Men ur ett journalistiskt perspektiv ser frågan helt annorlunda ut. Skillnaden mellan redaktören och historikern kan nämligen också framställas så att medan historikerns mål är att nå en riktigare uppfattning om historiska händelser så är journalistens målsättning att påminna mänskligheten om att den utgörs av människor, som alla är unika.

Här står vi slutligen inför en avgörande skillnad mellan journalisten och vetenskaparen. Yrkesmässigt strävar journalisten till att påverka – historikern till att förstå.

God journalistik ser moralen som etik, den är alltid grundad i en utopiskt egalitär samhällsyn och är därför alltid maktkritisk. Dålig journalistik grundar sig på en av någon orsak godtagen samhällshierarki och leder därmed ohjälpligt till irrationell maktlegitimering.

Enligt vetenskaplig tradition är moral liktydigt med normer som skall hindra samhället från att bryta samman i kaos och den moralen har inget med etik att göra. För historikern är normativ morallära ett hjälpmedel för att begripa ett främmande samhälle (och alla samhällen är främmande). Teoretiskt bör historikern inte låta sina egna moraliska åsikter hindra förståelsen av andras. I praktiken blir det den egna moraluppfattningen som dikterar prognosen då historikern griper sig an att på basen av historiska händelser förutspå framtiden. På grund av dessa motstridigheter tiger historievetenskapen gärna om moral.

Och ändå står här den här lärda mannen, som har levt hela sitt liv bland böcker och fördjupat sig i historia till dess att den tränger ut ur varenda por, och han kan inte ens fatta att det sker en förändring. Tror inte att Hitler betyder något. Vägrar tro att ett nytt krig är på väg. I varje fall, eftersom han inte var med i det förra, tänker han inte särskilt mycket på det - han tycker att det var en torftig tillställning jämfört med belägringen av Troja. Inser inte varför man skall bråka om slagorden och högtalarna och de färgade skjortorna. Vilken intelligent människa kan fästa något avseende vi sådant? säger han alltid. Hitler och Stalin kommer att försvinna, men något gamle Porteus kallar "de eviga sanningarna" kommer inte att försvinna. Det är förstås blott och bart ett sätt att säga, att allt kommer att fortsätta exakt så som han lärt sig.

Historikerns målsättning att nå fram till möjligast sanningsenlig kunskap om det förflutna tvingar honom till misstänksamhet mot snabba analogier. De snabba analogierna är igen journalistens specialitet. Enbart tidspressen under vilken journalisten arbetar framtvingar stor förståelse för att den tid som kan ägnas historiska sanningar är ytterst begränsad. Världen rullar vidare och andra frågor pockar på uppmärksamheten. Om historien återbesöks visar tecken på att vara mera invecklad än bilden som givits eller kanske ser ut att förändras vid noggrannare undersökning – det är någon annans problem, tiden tog slut.

Detta problem undgår historikern aldrig. Och därför är det hög tid för historikersamfundet att på allvar ta ställning till vad historieundervisning i dag är och vilka syften den används till. För denna krävande uppgift har historikern beväpnats med ett synbart harmlöst vapen, insikten om den ständiga osäkerheten i all historieanalys.

Gamle Porteus själ, tänkte jag, slutade förmodligen att fungera ungefär vid tiden för rysk-japanska kriget. Och det är förfärligt att nästan alla hyggliga människor, de människor som inte har lust att gå omkring och krossa ansikten med skiftnycklar, är sådana. (...) De kan inte fatta, inte ens när det är mitt för näsan på dem. (...) Men hur är det med den nya sortens människor från Östeuropa, de strömlinjeformade människorna som tänker i slagord och talar i kulor. De är oss på spåren. Dröjer inte länge innan de är fatt oss (...) Och alla hyggliga människor är förlamade.¹³

¹³ Det sena mötet med Porteus återfinns på sidorna 144-151 i George Orwell, *Snappa*

I verkligheten har detta vapen skarpa eggar. All vetenskaplig verksamhet bygger på en kritisk inställning och all framförd kritik pockar på ett svar om hur det då egentligen förhåller sig ifall den rådande föreställningen visar sig ohållbar. Och eftersom all mänsklig tankeverksamhet i sista hand bygger på värderingar måste en värdekritisk vetenskap vara det som banar väg för utveckling.

Vi påminner oss emellertid genast hur effektivt totalitära ideologier i närhistorisk tid har förvrängt värderingselementet i historieanalys till ett stöd för historiecensur.¹⁴ Och vi förvånas inte över att historikern i offentligheten så sällan vill utreda värderingarnas roll för historieuppfattning. Men att på detta sätt lösgöra fackhistoria från "populärhistoria" gagnar faktiskt enbart George Orwells nya strömlinjeformade män från Östeuropa och den snåla blåsten kring gamle Porteus eviga sanningar.

Så kanske tiden ändå blivit mogen att ompröva uppfattningen av hur en strävan efter objektivitet i historieundervisning skall genomföras? Efterkrigstidens kungsprogram att låtsas att problemet är löst har ju inte ha gett önskat resultat. Kunde högre höjder uppnås nu i skymningen, när det är tid för Minervas ugglor att lyfta?

Historikern i samhället styr i dag sin skuta mellan hänsyn till värderingar av två slag, en Scylla som består av den öppna politiska maktens krav och en Charybdis som består av den mindre öppet erkända tidsfrist som massmediernas herrar sätter på historierna. På denna vådliga seglats kan man fromt be till historikernas skyddshelgon Sankt Diogenes om skydd från Poseidons raseri.

efter luft (Rabén & Sjögren 1975, Stockholm). Originalets titel: *Coming up for air* (1939). Susanna Kullberg tackas för uppslaget att sprida ut mötet med Porteus, vilket räddade idén med artikeln.

¹⁴ Lika härresande ologisk som den ökända metoden "jag har en teori och därför är den riktig" är tanken "jag har en värdering och därför är alla andra förbjudna".